

Жанета Ђукић Перишић

ИВО АНДРИЋ – НАД ГОГОЉЕВИМ ПИСМИМА

Апстракт: У Андрићевој личној библиотеци у Спомен-музеју налази се четвортомно издање Гогољевих писама – *Писма Н. В. Гогоља*, редакција В. И. Шенрок, С. Петербург, у издању А. Ф. Маркса, (s. d). На основу графичких ознака на белинама и маргинама текста и увидом у исписе у бележницама, закључујемо да је Андрић писма читао пажљиво, бирајући и исписујући цитате и коментаришући их најчешће према принципу сродности. Његове белешке углавном се односе на питања поетике, поступка, стила, композиције и језика, као и биографије Николаја Гогоља, мада су занимљиве и Андрићеве опаске које се тичу актуелног тренутка и савременог доба. Пратећи Гогољеве „знакове поред пута“ хронолошки кроз писма, те настојећи да писца разуме као целовиту стваралачку личност, Андрић детектује промене у његовом животу и стваралаштву, његова путовања, лутања и душевна посртања, прогресивну менталну болест праћену страховима, религиозним фанатизмом и мистицизмом, породичне и пријатељске односе. С друге стране, кроз коментаре о Гогољевом животу и делима, Андрић излаже и елементе сопствене поетике, формулишући и властито схватање улоге језика и књижевности.

Кључне речи: Иво Андрић, Николај Гогољ, писма, Русија, језик, уметност, рад, ментална болест

I

Иво Андрић говорио је да увек чита са оловком у руци, јер читање без исписивања бележака исто је као и читање на једно око (Андрић 2011: 326). И доиста, Андрић не само да је читао много, посвећено и са страхћу, него је једнако дисциплиновано и предано бележио цитате из прочитаних књига. Невероватна ширина Андрићевих интересовања за различите облике живота и испољавања духовности, друштвености и индивидуалности, очигледна је већ и површним увидом у његове бележнице.

Док прелиставамо Андрићеве нотесе са цитатима, понекад нам се чини као да се крећемо тајновитим одајама посебне Александријске библиотеке. Андрић је у свескама бележио изводе из јужно-словенских књижевности које је добро познавао и проучавао, почев од усмене традиције и најстаријих лирских и епских јуначких песама, преко средњовековних словенских и српских рукописа, затим дела Његоша и Вука, па све до савремених писаца који су му своје књиге поклањали са поштом. Владајући великим европским језицима, Андрић је у оригиналу могао да упозна значајна књижевна дела немачке, француске, италијанске, руске, шпанске, пољске, чешке, енглеске, словеначке, латинске и америчке књижевности. У бележнице је уписивао изабране цитате у оригиналу, да би понегде додао и свој превод, почев од мисли из учених књига античких мудраца и средњовековних мислилаца, преко дела из класичне западноевропске филозофије и књижевности с једне, и источњачке поезије и прозе, са друге стране, па све до савремених текстова из различитих области духовног стваралаштва. Међу књигама које су привлачиле његову пажњу има и мало познатих хроника, путописа, мемоара, дневника, преписке, научних студија и стручних текстова из различитих научних дисциплина, као и текстова из часописа, дневних и недељних новина.

Увид у књиге које је Андрић читао и графитном оловком коментарисао може истраживачу да открије нове путеве у разумевању Андрићевог погледа на свет и уметничког послања.

Писац који је сматрао да уметник говори искључиво својим делом те да увид у приватну ауторску личност не доприноси разумевању и тумачењу тога дела, као читалац и као тумач књижевности, понашао се посве супротно: са нарочитом пажњом читао је дневнике, преписку, мемоаре и биографије великих стваралаца – од Гетеа, Леона Блоа и Амијела до Милоша Требињца и Драгојла Дудића.

Иако у свом раном приказу Хајнеових писама из 1914. године, цитира у оригиналу песникове речи – „Недозвољен је и неморалан поступак ако се објави само један ред пишчев који није он сам наменио за ширу публику. То нарочито важи за писма“ (Андрић 1981а: 159) – у готово свим есејима о великим ствараоцима Андрић своја тумачења поткрепљује биографским подацима из њихових живота. Као писац есеја о Витмену, Боливару, Петрарки, Фрањи Асишком, Горком, Гоји, Кочићу, Његошу, Вуку и другим значајним ствараоцима из домаће и светске историје и уметности, Андрић се штедро ослања на податке из историје њихових живота. Иако је на једном месту у својим белешкама записао да би „писма требало да умру заједно са људима који су их писали, и још пре њих, као што умире већина разговора“ (Андрић 1981б: 58), Андрић је са великим занимањем и

прилежношћу читао писма значајних историјских личности: Микеланђела, Гетеа, Свифта, Толстоја, Достојевског, Мајаковског, Његоша, Вука, Кочића, Леонарда да Винчија, Мана, Гогоља, Маркса, Гоје, Боливару, Кафке, Малармеа, Маркса, Енгелса...

Поред помињаних стваралаца којима је посветио посебне есеје, у његовим бележницама наилазимо на многе цитате из дела оних аутора о којима се, закључујемо, спремао да пише. То су Гете, Гогољ, Гвичардини и Леон Блоа. У том смислу, исписи из Гогољеве преписке, са карактеристичним биографским и књижевно-историјским и поетичким појединостима издвојеним из писама великог руског писца, пружају драгоцене податке за разумевање Гогољевог стваралачког и личног космоса.

Андрић је оставио велики број бележака у четири тома Гогољевих писама: реч је о публикацији – *Писма Н. В. Гогоља*, у редакцији В. И. Шенрока, С. Петербург, издање А. Ф. Маркса, (s. d). У свакој од књига, на задњем, а гдегод и на предњем залисту или на белинама унутрашње стране корица, уписани су бројеви страница на којима се налазе Андрићеве коментари или просто његови знаци за истицање важности неког дела текста. Своје прибелешке и коментаре Андрић је уносио и на маргинама у све четири књиге. Један део тих коментара писац је по личном критеријуму уписивао у своје нотесе: у посебном, недатираном снопу листова папира, под називом „Гогољ, преписка“, у Личном фонду Иве Андрића у Архиву САНУ, налази се низ извода из Гогољевих писама. Унутар чувене „Црне књиге“, том „амбару“ у који је писац почео да уноси записе 1944. године, а испунио је до краја 1959. године, наилазимо на мноштво исписа из писама, понекад у оригиналу, понекад у Андрићевом врло прецизном преводу. Дobar део тих записа и цитата прекуцан је учисто и чува се паралелно са рукописима.

Једну од потврда да је Андрић имао намеру да пише дужи текст о писцу *Мртвих душа* и да озбиљније проучи његов живот и стваралаштво налази се и у Андрићевом запису, некој врсти увода у ненаписан текст: „Пишем без дубљег и детаљнијег познавања руске књижевности, у жељи да себи и вама бар донекле осветлим пут ка познавању сложене личности великог руског писца“ (Гогољ 3: задњи залист).

Андрића, очигледно, интересује Гогољева необична личност богате биографије. Пратећи догађаје из Гогољевог живота, следећи „знакове поред пута“ хронолошки кроз писма, Андрић детектује промене у животу и стваралаштву великог руског писца, његова путовања, лутања и душевна посртања, прогресивну менталну болест праћену страховима, религиозни фанатизам и мистицизам, породичне и пријатељске односе, настојећи да писца разуме као целовиту стваралачку личност.

Када је Андрић набавио издање Гогољевих писама и у којем тренутку је почео да чита? Посредан одговор можемо наћи у Андрићевој „Бележници I“ из 1933. године. Ту наш писац наводи Гогољеву реченицу из једног писма о доживљају Венеције: „Венеција са својом оронулом величином и суморним сјајем“ (Гогољ 2: 74; Андрић 2001: 70). Дакле, Андрић је већ 1933. године имао Гогољева писма у рукама и, судећи према белешкама из каснијих година, читао их је све до дубоко у другу половину XX века.

Андрић никада није написао оделит текст о Гогољу, али име тог великог руског писца помиње као деветнаестогодишњак већ у раном писму гимназијском другу, младом песнику Милошу Видаковићу у Вишеграду, јула 1911. године. Са искуством живота изван вишеградске касабе, са погледом упртим у велики свет о којем машта, са визицима који допиру даље од вароши и са сновима који му се смеше, Андрић експресивно, сурово и непоткупљиво, у младалачкој понесености, са извесним иронијским отклоном, користећи поређење са Гогољем, говори о малограђанској атмосфери у вароши, где су људи „брбљиви, брутални и глупи, а живот им је смрадан и пуст, пун јада и комичности, Гогољеве комичности“ (Андрић 2003: 20).

У послератним есејима „На Невском проспекту“ (1946) и „Утисци из Стаљинграда“ (1947), који немају већу уметничку вредност јер су пре свега писани као пропагандистичко сведочанство, као извештај са првих путовања у још увек близак и пријатељски, комунистички СССР, Гогољево име Андрић спомиње у вези са властитим доживљајем и описом главне лењинградске саобраћајне артерије: „То је Невски проспект. Да, то је он. И, за чудо, лепши је и већи, јаснији и топлији него што сам га ја замишљао читајући његов опис код Гогоља, других руских писаца и страних путника“ (Андрић 1981: 154). У путописној прози „Утисци из Стаљинграда“, Андрић ће се подухватити теме рада која у Гогољевим писмима током дугог низа година заузима посебно место. Андрић, очигледно инспирисан ишчитавањем писама творца *Мртвих душа*, каже:

Тако Гогољ, на пример, није престајао, у писмима мајци и сестрама, да им препоручује рад, и то физички пољски рад, „рад који сву вашу крв ставља у покрет и не да вам да се уседите на месту“, као што је говорио Гогољ. Он им је писао даље: „После рада сваки минут радости изгледа вам двоструко радостан, дух поиграва од веселја, очи сјају, смеше се радосне мисли, човек постаје и у лицу лепши и млађи“. (Андрић 1981: 173)

У есеју „Нешто о стилу и језику“ (1949), заправо предавању које је о књижевности одржао у мају 1949. године у новинарском клубу Борбе, сасвим у сагласју са Гогољевим ставовима изнетим у писмима, Андрић пише:

Ми смо рекли да је најбољи, јер је најубедљивији, једноставан стил. Али, морам одмах додати да је једноставан стил и најтежи стил. То знамо сви, али не знамо да дођемо до те, на изглед тако прости, а у ствари тако тешко достижне једноставности. Гогољ је рекао дивну реч: „До једноставности треба нарасти“. (Андрић 1981а: 42)

II

На око две и по хиљаде страница, Гогољева писма, од дечачких и младалачких дана, преко различитих животних и стваралачких фаза, искушења, болести, заноса, покајања, до помрачења свести које га опхрвава, сведоче о једном несвакидашњем животу, испуњеном силовитим унутрашњим борбама и превирањима.

Од најранијих писама из 1825. године, Андрић пажљиво прати и детектује детаље који указују на генезу и развој Гогољевог менталног стања, уочавајући знаке извесне психичке слабости и неуралгичне тачке његове личности, као и религиозни фанатизам и мистицизам.

Гогољева писма из периода од 1820. до 1828. године младалачка су, ведра и оптимистична (рођен је 1809. године). Међутим, убрзо после очеве смрти (1825), карактер и тон писама се мењају: као најстарије дете, погођен очевом смрћу, Гогољ почиње да сазрева, бринући се о мајци и сестрама. Одлази у Петроград и 1828. године уписује Лицеј, верујући да му предстоји велика књижевна будућност. Неуспех драме *Ханс Кихелгартен* коју ће спалити, дубоко га погађа. Писма из тога доба одишу несигурношћу и лабилношћу.

Од 1831. до 1836. године у његовим писмима види се, ипак, задовољство радом: ступивши у петроградски књижевни серкл, он се осећа сигурним и прихваћеним. Дружећи се са Пушкином,¹ Жуковским и другим руским писцима, он стиче самопоуздање, држи Катедру за историју, пише *Женидбу*, а затим и *Ревизора*,² али га разочарава лоша рецепција тога комада.

1 Поводом Пушкина, Андрић издваја следећи цитат из Гогољевог писма: „Пушкинова смрт као да је однела половину свега што погледам, половину свега што би могло да ме развесели“ (Гогољ 1: 454; Преписка: 2).

2 „Мој смех је у почетку био доброћудан, ја нисам помишљао да се ма чему подсмехнем, са каквим било циљем, и мене је до те мере изненађивало да, шта год сам слушао, да се читави сталежи и класе вређају и чак срде на мене да сам се на крају замислио. Ако је сила смеха тако велика, онда њу не треба траћити узалуд. Ја сам се решио да саберем све ружно, што сам могао да сазнам и да се свему томе одједном наругам – ето цело порекло *Ревизора*“, бележи Андрић део из Гогољевог писма (Гогољ 4: 136, Црна књига: 143, прев. И. А).

Године 1836. одлази у иностранство – испрва у Немачку, потом у Италију (Трст, Рим), бринући се и оданде о својим прилично непрактичним сестрама, радећи убрзано на завршетку *Мртвих душа*, које у Русији бивају цензурисане,³ што писца веома онеспокојава. Поново се спрема за Рим, али истовремено у њему сазрева план друштвеног „преваспитавања“ и „прочишћења душе“, због чега предузима пут у Јерусалим.

Од тог тренутка Гогољ полако запада у религиозни занос, проводећи аскетски неко време у Италији (1843), радећи на себи и идеји васпитавања „унутрашњег човека“. Наредне године је у Ници, где полако улази у мистицизам: живећи у религиозној и у извесној мери фанатизованој средини претежно руских аристократа, он размењује мисли са истомишљеницима, све више тонући у фаталистичка стања. Године 1845. одлази у Париз, па у Франкфурт, тежећи да поново оде у Јерусалим. Муку мучи са другом књигом *Мртвих душа*. Здравље му је лабилно, ментално је несигуран, запада у крајње душевно растројство. И у његовим писмима из тога времена осећа се пад снаге, слаба физичка кондиција, општа слабост духа и тела, којој не налази лека. Наредне године, његове здравствене тегобе се појачавају, све је болеснији и слабији, поново мења места у Италији, Немачкој, одлучујући да објави *Изабрана места из преписке са пријатељима* (1847), књигу која изазива буру негодовања, општу констернацију и неодобравање руске културне јавности, што већ лабилног писца баца у нову душевну кризу и још црњи фанатизам.

У општем хору порицања, најболније је звучала критика Бјелинског. Претрпевши велики бол од јавних осуда, у Гогољевој души сазрева мисао о јавној исповести. Од добијених удараца он тражи спас у ауторитарном духовно-религиозном фанатизму и обраћа се свештенику, оцу Матвеју Константиновичу, који га гура пут снажне аскезе, што је резултовало Гогољевом сумњом у важност властитих књижевних дела. Сматра се да је управо тај свештеник у Гогољу ојачао страх од пакла и божије казне, практикујући неку врсту духовног садизма у односу према писцу, који ће утицати на Гогољеву одлуку да спали рукопис другог дела *Мртвих душа*.

Наредних неколико година, до смрти 1852. године, протиче у путовањима, сумњама, несигурностима, непрекидним душевним борбама и преиспитивањима, молитвама и силовитом опадању креативног, стваралачког потенцијала, те прогресивној менталној болести.

3 „Сви смо ми људи и зато на сваком кораку говоримо глупости и грешимо“ – белешки Андрић Гогољеву мисао из једног писма, у оригиналу је исписујући уз коментар: „Кад је ово писмо објављено, царска цензура брисала је ову реченицу“ (Гогољ 3: 357; Црна књига: 255).

III

За Иву Андрића је читање Гогољевих писама и праћење његовог животног пута кроз писма био јединствен начин да писца *Мртвих душа* упозна *изнутра*. Посматрати тако великог уметника у огледалу његове душе, био је за Андрића, верујемо, велики изазов. И зато је он, више него икада, пажљивије него било кад, читао сваки ред писца кога су готово целог живота прогнали унутрашњи демони. На стотине знакова Андрић је оставио на маргинама књига писама, уносећи бројеве тих страница углавном на белине последњих листова, често управо те цитате бележећи у своје свеске или наводећи кључне речи које описују главну тему коју обележава у Гогољевим писмима: уметност, књижевност, језик, рад, Русија, Мртве душе, Ревизор, болест, лудило, радост, земљорадња, кметство, спахије, економија, цензура, Италија, Рим, Пушкин, Лепо, Нос, Недо Зец, погрешан рад мозга, тенденција за нестанком, Макарије, Трст,⁴ Венеција, мистицизам, руско село, Бјелински, лечење, бање, религиозни занос, заблуда и многи други. Посебно су значајни они, не тако ретки, Андрићеве коментари и записи у којима наш писац покушава да се разабере у Гогољевим унутарњим борбама, да га разуме и објасни његове поступке. Андрића посебно занима Гогољев однос према Русији као земљи која „храни своју децу“, потом и став према раду – физичком и умном, према књижевном послању, поступку и језику. Поред тога, читајући Гогољева писма из XIX века, он уме да забележи и властите асоцијације на актуелне појаве и личности савременика.

Андрић примећује да Гогољ од младости пати од осетљивих нерава и још као јуноша, 1825. године, поверава се мајци, а Андрић издваја фрагмент и графитном оловком (као и све друге коментаре) бележи цитат: „Печалне мисли све више се збијају у мојој глави и не дају ми ни за тренутак да уживам спокојство“ (Гогољ 1: 29, прев. И. А). Андрић уочава и знаке „хипохондрије“, како сâм Гогољ назива своју болест, бојећи се да ће умрети од глади и тражећи помоћ од цара. Аутор *Мртвих душа* има и реалне здравствене сметње, највише са пробавним трактом, које опсесивно покушава да реши путовањима, што Андрић назива „манијом лечења путовањима!“ (Гогољ 3: 149) и коментарише: „Психијатар би могао пратити развитак болести по овим понављањима. Он осећа потребу да свима и сваком објасни своју потребу путовања, да се оправда за то“ (Гогољ 3: 190).

4 „Трст је трговачка варош у којој све кипти од живота, половина становника су Италијани, а половина Словени, који говоре готово руски, језиком врло блиским нашем малоруском“ – бележи Андрић део Гогољевог писма (Гогољ 1: 9-10, Преписка: 2, прев. И. А).

Око 1840. године у Гогољев живот улази отац Макарије, о чему Андрић оставља коментар на маргини: „Појављује се Макарије као црна сенка и одмах, по први пут мисао о манастиру и греху“. Андрић обележава и фусноту уз писмо и парафразира је на белинама исте странице: „Почетком 1840. конкретан облик тога облака је фанатични архимандрит Макарије кога је Г. изабрао за духовног вођу својим сестрама а и сам слуша његове поуке. Сестре признају да их архимандритове беседе замарају, али Г. их гута“ (Гогољ 2: 34). А онда додаје: „Већ одавно у свим његовим бригама, поступцима, мислима и речима јавља се Христос, и то Христос који је увек однекуд на Гогољевој страни“⁵ (Гогољ 3: 393).

Кроз коментаре о Гогољевом животу и делима, у некој врсти дуплог дна или палимпсеста, Андрић фрагментарно излаже и елементе сопственог приповедачког и романсијерског поступка: разумевајући Гогољев страх да ће одвојеност од земље и језика погубно утицати на његов списатељски потенцијал, Андрић формулише и сопствено схватање улоге језика и књижевности у култури једног народа. И он сам био је суштински везан за поднебље, културу, традицију и језик свога народа, и за све време дипломатског службовања patio је од носталгије за језиком и свим оним што чини један национални корпус. Године 1922, своје ментору и добротвору Тугомиру Алауповићу из Букурешта пише како планира да се врати у домовину, бојећи се да ће одвојеност од земље и њене културе ослабити његову стваралачку енергију и умањити његове креативне капацитете: „Ваља бити праведан, боравак у иностранству ми је користио у многоме, али осјећам да не смије предуго трајати ако нећу да изгубим везу са земљом и духовно усахнем“ (Андрић 2003: 279–280). На сличан начин Андрић коментарише Гогоља: „Он сам признаје да је изгубио наду ‘за сваку живу књижевну делатност’ и да је мртав ‘за све што покреће савременог човека’“ (Гогољ 3: 269). Андрић у тексту „Белешка о речима“ говори о свом односу према језику:

А језик, то је живот људи, свесни и несвесни, видљиви и скривити. Изван живота постоји само самртно ћутање. Нема те речи која је без везе са животом, као што нема биљке без подлоге која је храни. Значи да треба бити близак људима и њиховом животу, слушати њихов говор, упијати га у себе, размишљати о њему, живети са њим као брат са братом. И тада ћемо моћи постићи оно што треба, тј. да људима *њиховим* и *познатим* језиком кажемо *нашу* и *нову* уметничку истину. Од тог нашег односа према људима и њиховом

5 Из једног Гогољевог писма пријатељу (1840), Андрић издваја и бележи мисао: „Ја сам више за манастир него за светован живот“ (Гогољ 2: 37, прев. И. А).

говору, тј. животу, зависи и однос речи према нама у тренуцима кад нам оне затребају (Андрић 1981а: 66).

Из те тачке, из таквог осећања духовности и схватања односа језика и стварности, Андрић полази када издваја и коментарише Гогољеве мисли: „Читам понајвише ствари у којима се осећа моћно присуство руског духа. Пре него се озбиљно прихватим пера, хоћу да се испуним (*назвучатся*) њиме. Бојим се да се не огрешим о језик“ (Гогољ 3: 253, прев. И. А). Наш писац се са одобравањем и разумевањем у једном разговору позвао управо на ту Гогољеву мисао: „Гогољ је за ту прилику имао добру руску реч „назвучатся“, што би у грубом преводу могло да значи: снабдети се звуковима завичаја“ (Андрић 2011: 258).

Одвојеност од Русије, физичка удаљеност од тла, језика, људи, обичаја, духа, навика, атмосфере и духа народа и земље, чине Гогоља веома неспокојним. То осећање, помешано са грижом савести, мучиће писца на свим путовањима: он непрекидно од породице и пријатеља тражи да га обавештавају о стању у земљи, међу људима, да му шаљу анегдоте, опише догађаја и појединих личности који му могу послужити у градњи ликова: „Мени је сваки човек занимљив“, вели у једном писму (Гогољ 1: 252; Црна књига: 258, прев. Ж. Ђ. П). Пише пријатељима да свој дар и способности може најбоље да искористи само онда када му се „разум озари потпуним познавањем стварности. Ето зашто са толиком жеђи молим, тражим обавештења, које скоро нико неће или га мрзи да ми пружи. Моје слике неће бити живе ако их не саздам од наше грађе, наше земље“ (Гогољ 3: 368, прев. И. А). Пријатеље моли:

Ако имате слободног времена [...] да набацујете за мене крокије малих портрета људи које сте знали или их сада срећете, макар и у најопштијим и кратким цртама...Али сада ми је потребан руски човек, било где да се налази, било кога да је звања или сталежа. (Гогољ 3: 415, прев. И. А)

У трећем тому писама Андрић уписује своју импресију о Гогољу као писцу:

Како у њему гасне снага уметничког стварања и мрачи се очај, оштра и продирна⁶ видовитост, способност да види ствари у њиховој истинској природи – тако се све више јавља потреба да се „документује“, и он тражи од пријатеља статистике, годишњаке

⁶ Андрић у својим делима много чешће употребљава облик „продирно“ него „продорно“.

о Русији, све до препривања и оговарања и појединачних мишљења. (Гогољ 3: задњи залист)

Сличну мисао Гогољ је саопштио у писму Жуковском: „Уметност треба да уноси у душу хармонију и ред, а не немир и растројство. Уметност је дужна да нам приказује наше људе тако да сваки од нас осети да су то живи људи, од истог тела од кога смо и ми“ (Гогољ 2: 294; Црна књига: 145, прев. И. А).

На горњој белини странице (Гогољ 3: 429) наш писац констатује: „Док је давао дела великог реализма, он није осећао потребе, а сад сабира али не даје ништа. Укратко: он је осећао да се одвајао од руске стварности и живота уопште, и хоће на овакав вештачки начин да то надокнади.“ Андрић је, очигледно, дубоко и искрено, као писац, доживљавао Гогољеве стваралачке муке због одвојености од земље и разумео је писца: „Удаљен од руске стварности, болестан, збуњен усамљеничким животом у иностранству или заграничним друштвом, он је морао доћи до тога“ (Гогољ 3: 491), а затим додаје:

Живот у иностранству, међу Французима или руском аристократијом, манијачко усамљеничко лутање од Рима до Париза и Франкfurта, од једне лековите воде до друге (Карлсбад, Гастајн, Грефенберг) и једног чувеног лекара до другог. Све то уз царску пензију...То га је толико одвојило од његове земље. (Гогољ 3: 177)

У вези с тим, на једном месту Андрић примећује да је Гогоља „здроаво схватање пишевог позива опомињало да буде што ближе људима своје земље“ (Гогољ 3: 368). Тај став као да је кореспондирао са Андрићевим разумевањем списатељског послања: он је веровао да писац мора да буде уз традицију и језик свога народа, па је тако у Гогољевом усамљеничком лутању видео узрок слабљења његовог стваралачког потенцијала, додајући на маргини, уз писмо из 1846. године: „Сад је остала само техника. И чак се развила, али је стваралачка снага угасла. Слика света коју је он толико волео и тако сјајно описивао, потамнила је у њему, изопачила се и никакви је подаци не могу поправити“ (Гогољ 3: 177). Андрић је, дакле, као битан проблем Гогољевог схватања књижевног послања препознао управо пишеву бојазан да није довољно укоренењен у живу, слојевиту, руску реалност нити у пуноћу њеног постојања.

У том смислу, Андрић пасионирано, рекло би се, по принципу сродности, бира и обележава управо места из писама која се односе на Гогољево схватање позиције и улоге књижевности: „У ствари, није мој посао да поучавам проповедајући. Уметност је и без тога поука. Мој посао је говорити живим сликама, а не разматрањима. Моја је дужност да прикажем живот какав јесте, а не трактате о животу“ (Го-

гољ 3: 136, прев. И. А). А на једном месту Гогољ се обазире на однос између уобразиље и стварности: „Поети понекад посве невино лажу, варајући сами себе“ (Гогољ 4: 115, прев. И. А).

Писац који је записао: „На свакој књизи која значи добро уметничко дело могло би се написати: 'Отето од живота, мога и вашег'“ (Андрић 1981б: 229) или „Својим стварањем сваки уметник на неки начин и у извесној мери поткрада живот“ (Андрић 1981в: 21) – по сродности ставова изабрао је и забележио део из Гогољевог писма који се односи на процес и природу стварања и књижевни поступак:

Ја никада ништа нисам створио у машти и нисам имао те способности. Мени је само оно и полазило за руком што је било узето из стварности, из мени познатих података. Ја сам могао да погодим лик човека само тада кад сам располагао и најмањим појединостама његове спољашњости. Ја никада нисам сликао портрет као просту копију. Ја сам стварао портрет, али стварао га размишљањем, а не маштом. (Гогољ 3: 367, прев. И. А)

Или: „Моје слике неће бити живе, ако их не сачиним из нашег материјала, од наше земље, тако да сваки осети да је то из његовог тела узето“ (Гогољ 3: 368, прев. И. А). У једном замишљеном дијалогу, Андрић као да с одобравањем реплицира Гогољу: „Право говорећи, ја сам увек највише желео једно: да све што видим могу да опишем и да све што осетим умем да изразим“ (Андрић 1981б: 225), или, као да му дошаптава, саглашавајући се са његовим поетичким концептом:

Не знам је ли ово што ја радим, и како радим, реализам, али верујем да је – реалност. Откако радим овај посао, ја се држим стварности и, држећи се ње, настојим да себи и другима објасним колико могу од те бескрајне стварности, са свима појавама од камена и биљке до човека и до свесне мисли и тамних нагона у њему, од небеских светлила, која нас, док их гледамо, бацају у безизлазне заносе, од сна и маште – до хлеба који једемо и закона по којима живимо и свих потреба којима смо подложни (Андрић 1981б: 239).

Део Андрићевих бележака односи се на животна, егзистенцијална питања: између осталог, он бира и коментарише оне фрагменте који најсликовитије дају Гогољево готово фанатично веровање у спасоносну моћ рада. У писмима мајци, сестрама и пријатељима, током свих година преписке, Гогољ истиче етичке, биолошке и психолошке аспекте рада. Андрић коментарише:

Гогољ стално, годинама, пише мајци и сестрама, да лично учествују у раду око имања, да саде дрвета итд. Пребацује им да не знају шта се ради у њиховом газдинству. „Сви смо се ми, услед нашег

празног васпитања, одвојили и удаљили од живота у ком живимо.“ Оне треба да увиде да дужности које изгледају простачке и досадне нису то ни најмање и пре него их тако назовемо требало би их, можда, темељито упознати, испитати и разматрати какве су оне у ствари, и може бити да би се после дугог испитивања открило да многе ствари које смо ми сматрали понижавањем за душу, узвисују душу и испуњавају је дотле непознатом племенитошћу. (Гогољ 3: 213; Црна књига: 146)

Наш писац обележава и део из Гогољевог писма где он, чак, од својих сестара тражи да раде и празником (Гогољ 2: 76). Он извлачи цитате о раду и физичкој активности: „О, како рад спасава. Радост нам се не поклања, радост је у раду“ (Андрић – Црна књига, 146, прев. И. А) или: „Терајте из душе све што је мутно! На јасни, на свежи ваздух! На рад!“ (Андрић – Црна књига, 148, прев. И. А).

У виду обраћања непознатом пријатељу Гогољ пише, а Андрић издваја: „Имајте увек на уму какве сте земље грађанин, да никога не чека толики рад и толики послови као грађанина ове земље, и да има тајанствена рука која ће вас извести у лепоту и на висину“ (Андрић – Црна књига, 148, прев. И. А) – у екстатичном тону узвикује један од највећих руских писаца. Наш писац осврће се и на Гогољеве речи у тестаменту, констатујући: „И у последњим с муком писаним речима Гогољевог тестаментa, у којима речи већ губе свој смисао у мраку болесне мистике, још једном се јавља његова основна мисао о раду, о физичком раду. Свима препоручује 'непрекидно запослење у раду на ваздуху'“ (Андрић – Црна књига, 147).

У Гогољевим писмима, осим напомена и обележених делова текста који се односе на његов живот, на његово стваралаштво и историјске прилике, Андрић често садржај писама повезује са актуелним тренутком, указујући на везе са одређеним личностима. Тако, наш писац обележава пасус писма из Венеције, у којем Гогољ описује костиме у некаквом италијанском комаду, назначавашући на залисту себи подсетник: „за Лепо“ (Гогољ 2: 62). Јасно је да Андрић сматра да би податак о позоришним костимима у једној италијанској представи средине XIX века био користан његовој жени, Милицы Бабић, костимографкињи у београдском Народном позоришту, за коју знамо да је звао „Лепо“. Андрић име „Лепо“ уписује још једном, поред Гогољевог писма пријатељици од које тражи да му обавезно прецизно пише када је које писмо добила и на које писмо одговара. „Ви то никада не радите, а мени је то веома важно“, пише Гогољ (Гогољ 3: 67, прев. Ж. Ђ. П). То је, очигледно, било важно и Андрићу, јер у његовој преписци са Милицом наилазимо на прецизне податке о датумима одашиљања и примања писама.

Говорећи у једном писму о штампању својих *Избраних места из преписке са пријатељима* из 1846. године, Гогољ спомиње да би та књига требало да „буде штампана на добром папиру, [...] јасним словима која се лако читају и размаком између редова који књигу чине прегледном. Без вињета или било каквих украса: сачувати у свему благородну једноставност“ (Гогољ 3: 199; прев. Ж. Ђ. П.), што Андрић подвлачи и на задњем залисту исте књиге уписује број странице и подсетник: „199 за В. Зог“, у чему ми препознајемо Веру Зоговић, преводитељку, директорку у партијској издавачкој кући *Култура*, која је објавила Андрићеве *Нове приповетке* 1948. године и супругу песника и партијског функционера, Радована Зоговића. Из сећања савременика сазнајемо да је Андрић имао благонаклон став и поверење у уређивачко умеће Vere Зоговић (Ђукић Перишић 2023: 257– 258).

Још једна појединост је занимљива: Андрић примећује и бележи како Гогољ из иностранства врло често говори о мирисима, што је давало повода пријатељима да збијају шале на његов рачун. Они један другоме пишу како Гогољ све градове мери јединим мерилем – мирисом: у том и том граду нема мириса, неки други град је смрдљив зато што просипају смеће по улицама (Гогољ 2: 383, 387). Тим поводом, наш писац није могао одолети искушењу да начини још једно сликовито поређење. Наиме, он обележава пасус Гогољевог писма из Рима из 1838. године, где својој пријатељици пише о миомирисима италијанског града, о пријатним аромама ружа: „Верујете ли да ме често спадада суманута жеља да се претворим у један нос: да немам ништа друго – ни очи, ни руке, ни ноге, ништа – само један огроман нос чије би ноздрве биле као велика ведре, да можеш у себе да увучеш што више миомириса и пролећа“ (Гогољ 1: 497–498, прев. Ж. Ђ. П.). Андрић је себи о томе оставио подсетник у виду бележака: „387 (Недо Зеџ)“ и „497– 8 (Недо Зеџ)“ (Гогољ 1: задњи залист). А запис „58 нос (Н. З)“ (Гогољ 2: 58) – односи се на фрагмент писма из 1840. године: „Какав ваздух, господе, какав ваздух! Има у њему нечега што је стигло из Италије. Мој нос осећа чак коњски реп. И одакле су то неки блажени ветрови донели? [...] И затвориш очи и само ти је жао што имаш мали и кратак нос. Да је само мало дужи!“ (Гогољ 2: 58, прев. Ж. Ђ. П.).

Своју чувену приповетку „Нос“ Гогољ је објавио 1836. године у Пушкиновом *Савременику*: прича о колешком асесору Коваљову чији нос, одвојивши се од његовог лица, слободно шета улицама Петрограда, написана је пре наведених писама, али је јасно да слика носа који стиче индивидуалност и аутономију не напушта Гогоља, и да ће му послужити у гротескној и сатиричној елаборацији стања руског друштва средине XIX века.

Посебно је на овом примеру занимљиво пратити утицај актуелног тренутка на процес читања. Колико је у рецепцији уметничког дела, макар на површинском нивоу, битна и временска и просторна, и, да тако кажемо, свака друга позиција читаоца,⁷ можемо видети у случају Андрићеве асоцијације на Неда Зеца (1899–1971) – неуропсихијатра, оснивача и професора Медицинског факултета у Сарајеву, члана Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине и првог послератног министра здравља у Народној Републици БиХ. Врло је могуће да га је Андрић лично, као Босанца, нешто млађег од себе, познавао и да је очигледно морао знати да доктор Зец има – велики нос!⁸

Ми не знамо у којој је мери и да ли је икако Гогољ утицао на Андрићево стваралаштво, али из пажљивог и креативног ишчитавања Гогољевих писама, можемо пратити његове суптилне знакове на Андрићевом путу. О траговима утицаја на своје књижевно стваралаштво Андрић каже:

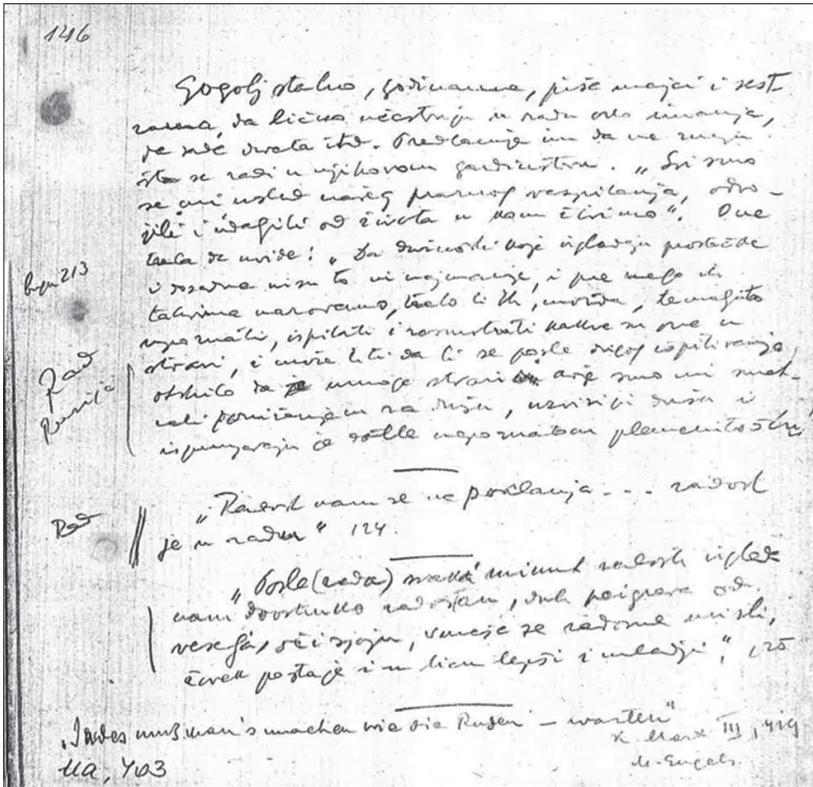
Чини ми се да могу казати да нисам никад ни тражио ни налазио своју инспирацију у књигама. Па ипак, лектира је на мене често утицала, али не као узор по свом облику или својој садржини, него као охрабрење, као подстрек на писање. Читајући како писац описује на један одређен начин неко острво у неком далеком архипелагу, ја сам одбацивао књигу и почињао одлучно опис неке улице у Сарајеву за који дотле нисам налазио храбрости да га отпочнем, јер ми је изгледао тежак и несхватљив (Андрић 1981б: 290).

Свакако да од пишчеве креативности, маште, укуса, образовања и избора зависи коју ће нам слику или призор у своме делу представити, а његове стваралачке снаге утичу на уверљивост таквог призора: посматрање живота и људи помаже писцу да креира свој посебан свет. Уверени смо да је, макар у један делић Андрићевог света, имао уплив и сликовит и богат Гогољев живот и његова живописна и оригинална уметничка галаксија. Андрићеве белешке и избрани изводи из преписке скицирају мање познат Гогољев људски и

7 Осврћући се на „писца који је хтео да буде хрватски Гогољ“, на очигледну претерану амбицију и самоувереност једног свог колеге-савременика, Андрић критички, али и благонаклоно закључује: „Човек може бити и ‘хрватски Гогољ’ – зашто не? – под једном погодбом: да му то није тежња и циљ при писању. Може бити и више од тога. Нема забрањених и трајно неприступачних висина“ (Андрић 1981в: 52).

8 У дешифровању загонетке „Недо Зец“ помогла нам је давно библиотекарка Милана Ђурђулов из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. Она је познавала др Зеца и посведочила да је имао велики нос.

уметнички портрет, састављен из података које је писац сам о себи пружио. Паралелно с тим, оне указују и на елементе Андрићеве поетике. Кроз врата четвортомне Гогољеве преписке, као и на основу Андрићевог одабира фрагмената, читалац може да завири не само у списатељску лабораторију великог руског писца, већ и у Андрићеву стваралачку радионицу и препозна тачке сусрета и размимоилажења с писцем чије је дело веома уважавао.

Црна књига, Лични фонд Иве Андрића, Архив САНУ, бр. 403, стр. 146.

КА. 439

За Мешелу (и белодвоучиј) „Современни
 политички“ 403 „интересни подаци“.

Како се и „Mont Blanc“ 404, 5

I

439-40 Мешелу и Рина

Јалта се кини од окупације, како он је
 даји допрема. Боји се да ће уметати од
 према 442. Још како од окупације.

„Ја бојим да ће окупација, као што је
 се за мањи војскама“ 454

У Мешелу се ипак као да се одржава
 постојећа ситуација иако се одређено, ^{то}ста
 ситуација ипак ипак ипак да се не раз-
 вича“ 454

У Мешелу такође Рина Брочић д'ар
 №25 ан девијације, поре гаче, че да се
 Буенос.

Гогољ, Преписка, Лични фонд Иве Андрића, Архив САНУ, бр. 439, стр. 1.

чтобы вы могли ѣхать съ нимъ, какъ бы это было хорошо! Но, ради Бога, я васъ прошу, не падайте духомъ, будьте тверды вашею вѣрою, которая всегда васъ поддерживала.

Сестры, слава Богу, здоровы, несмотря на то, что не весьма крѣпкаго сложенія. Я имъ доставилъ общество не шумное и разсѣянное, но тихое и пріятное, которое бы дѣйствовало на ихъ нравственность. Къ счастью моему, сюда пріѣхалъ архимандритъ Макарій, мужъ извѣстный своею святою жизнью, рѣдкими добродѣтелями и пламенною ревностью къ вѣрѣ. Я просилъ его, и онъ такъ добръ, что, несмотря на неизмѣнныя времени и кучу дѣлъ, пріѣзжаетъ къ намъ и научаеъ сестеръ моихъ великимъ истиннамъ христіанскимъ. Я самъ по нѣсколькимъ часамъ оставался и слушаю его, и никогда не слышалъ я, чтобы пастырь такъ глубоко, съ такимъ убѣжденіемъ, съ такою мудростью и простою говорилъ¹⁾. Твердость, терпѣніе и неколебимая надежда на Бога—вотъ что мы должны теперь избрать святымъ девизомъ нашимъ, дражайшая маменька. Теперь-то мы должны показать, что мы христіане и что бѣдствія ничто надъ нами и не властны поколебать насъ. Намъ грозитъ крайность. Это значить—насъ Богъ вызываетъ на битву. Онъ хочетъ поглядѣть на насъ, какъ мы пройдемъ по этому пути и справедливо ли то, что мы говорили до сихъ поръ, будто мы вѣруемъ въ Него и на Него возлагаемъ надежду. Итакъ вы видите, маменька, что здѣсь-то мы должны показать присутствіе духа. Это экзаменъ, на которомъ мы должны показать, что мы извлекли изъ всей жизни и какъ учились Его святой науцѣ. Итакъ до свиданья, дражайшая маменька; ибо я все увѣренъ, что вы пріѣдете въ Москву къ намъ, покаместъ зимняя дорога и можно еще совершить легко путь сюда и обратно.

Сестры хотѣли тоже приписать къ вамъ.

Нѣжно любящій васъ сынъ

Николай.

Если только есть возможность, то спотобляйтесь скорѣе въ дорогу, чтобы не утерять времени, такъ чтобы и назадъ

¹⁾ Гоголь съ большимъ удовольствіемъ слушалъ уроки архимандрита Макарія его сестрамъ, но послѣдніи находили тѣ же самыя уроки и бесѣды крайне утомительными, о чемъ Елизавета Васильевна Гоголь откровенно рассказываетъ въ «Руси» (1885, № 26, стр. 8). Архимандритъ Макарій былъ миссіонеръ; онъ тогда только-что пріѣхалъ съ Алеутскихъ острововъ.

Потомъ разпроси у приказчика порядокъ всёхъ работъ, которыя будутъ ¹⁾ предстоять въ теперешнее лѣтнее время, начиная съ посѣва хлѣбовъ всёхъ сортовъ,—когда именно, какого мѣсяца и числа начнется всякая работа, и все это по порядку выпиши на небольшомъ лоскуткѣ бумажки и пришли мнѣ, чтобы я зналъ, гдѣ и въ какихъ мѣстахъ, и въ какое время, и какія именно работы будутъ у васъ производиться въ имѣнїи въ продолженіе всего лѣта.

Потомъ узнай отъ маменьки и отъ приказчика также, сколько четвертей всякаго хлѣба высѣяно въ этомъ году и гдѣ, въ какихъ именно мѣстахъ посѣяно всякій хлѣбъ, и разпроси также ²⁾, сколько четвертей хлѣба было высѣяно въ прошломъ году ³⁾, каждаго порознь, и въ какихъ мѣстахъ—на тѣхъ ли самыхъ, или на другихъ, и гдѣ именно. А также не забудь прибавить, сколько его было потреблено на себя, сколько продано и сколько остается на лицо. Не забудь также увѣдомить и объ урожаѣ: сколько уродило противу посѣва, самъ-сѣмъ ли, самъ-пять или еще и того меньше. Все это выполни аккуратно, ничего не забудь. Ни одного моего совѣта не бросай даромъ, все послужить тебѣ въ пользу, даже и то, отъ котораго ты не видишь, покажется, никакой пользы.

Да и всёхъ васъ прошу и умоляю, мои сестры, какъ только (можетъ) ⁴⁾ умолять и просить больной и страждущїй братъ вашъ—не пренебрегать моими словами и выполнить свято мои порученія съ точностью, не пропуская ничего, нѣсколько разъ перечитывая мое письмо, передъ тѣмъ какъ писать, чтобы не пропустить чего-нибудь ⁵⁾.

Я отправляюсь изъ Рима на-дняхъ съ тѣмъ ⁶⁾, чтобы, сдѣлавши большую дорогу по Италїи, Германїи, Голландїи, поспѣть во-время въ Греффенбергъ на лѣченіе холодною водою, которое мнѣ все-таки немного помогло въ прошломъ году, несмотря на малый курсъ; теперь возьму побольше. Помолитесь Богу о моемъ благополучномъ путешествїи и благополучномъ лѣченіи ⁷⁾. Средства простыя мнѣ всегда помогали, какъ-то: дорога, воздухъ и холодная вода; лѣкар-

¹⁾ Это слово вписано сверху.

²⁾ Послѣ этого зачеркнуто: «гдѣ».

³⁾ Послѣ этого зачеркнуто: «всѣхъ вмѣстѣ».

⁴⁾ Это слово пропущено.

⁵⁾ Послѣ этого зачеркнуто: «еще разъ прошу всёхъ васъ».

⁶⁾ Въ подлинникѣ описка: «съ тѣмъ».

⁷⁾ Ср. въ письмѣ отъ 4 ноября къ Н. М. Языкову (т. II, стр. 362).

Литература

Лична библиотека Иве Андрића, ИАБ 1234.

Том 1; ИАБ 1234/1;

Том 2; ИАБ 1234/2;

Том 3; ИАБ 1234/3;

Том 4; ИАБ 1234/4.

Лични фонд Иве Андрића. Архив САНУ. Инв. бр. 399 (Свеска смеђих корица);

Лични фонд Иве Андрића. Архив САНУ. Инв. бр. 403 (Црна књига);

Лични фонд Иве Андрића. Архив САНУ. Инв. бр. 439 (Гогољ, преписка).

Андрић, Иво. *Бележница Иве Андрића бр. 1*. Приредио Бранимир Живојиновић. *Свеске Задужбине Иве Андрића*. Год. XX, бр. 18, 2001. стр. 7–107.

Андрић, Иво. *Историја и легенда*. Сабрана дела Иве Андрића. књ. 12. Београд: Просвета, 1981а.

Андрић, Иво. *Знакови поред пута*. Сабрана дела Иве Андрића. књ. 16. Београд: Просвета, 1981б.

Андрић, Иво. *Свеске*. Сабрана дела Иве Андрића. књ. 17. Београд: Просвета, 1981в.

Андрић, Иво. *Стазе, лица предели*. Сабрана дела Иве Андрића. књ. 10. Београд: Просвета, 1981г.

Андрић, Иво. *Разговори*. Сабрана дела Иве Андрића. књ. 20. Штампар Макарије: Нова књига; Београд; Подгорица, 2011.

Андрић, Иво. *Писма 1912–1973*. Приредио Мирослав Караулац. Нови Сад: Матица српска, 2003.

Ђукић, Перишић, Жанета (прир.). *Ко је био Иво Андрић*. Нови Сад: Академска књига, 2023.

Письма Н. В. Гоголя, редакција В. И. Шенрока, С. Петербургъ, издание А. Ф. Маркса, (s. d):

Жанета Ђукић Перишић

ИВО АНДРИЧ – О ПИСЬМАХ ГОГОЛЯ

В личной библиотеке Иво Андрича в Мемориальном музее находится четырехтомное издание писем Гоголя — *Письма Н. В. Гоголя*, редакция В. Я. Шенрок, С. Петербург, изданный А. Ф. Маркс, (с. д). Андрич внимательно читал письма, выбирая и записывая цитаты и комментируя их чаще всего по принципу родства. Его заметки в основном касаются вопросов поэтики, стиля, композиции и языка Николая Гоголя, а также его биографии, хотя замечания Андрича, касающиеся текущего момента и современности, не менее интересны. Следуя гоголевским «знакам вдоль дороги» в хронологическом порядке через его письма и пытаюсь понять писателя как целостную творческую личность, Андрич обнаруживает изменения в его жизни и творчестве, его путешествия, скитания и душевные неудачи, прогрессирующие, сопровождающиеся страхами, религиозным фанатизмом и мистицизмом, семейные и дружеские отношения. С другой стороны, в комментариях к жизни и творчеству Гоголя Андрич представляет и элементы собственной поэтики, формулируя собственное понимание роли языка и литературы.

Ключевые слова: Иво Андрич, Николай Гоголь, письма, Россия, язык, искусство, работа, психическое заболевание